

COMPETENȚE INTERCULTURALE ÎN EDUCAȚIA FILOSOFICĂ

Ileana DASCĂLU

Universitatea din București
București, România

Autorul corespondent: Ileana Dascălu, email: ileana.dascalu@filosofie.unibuc.ro

INTERCULTURAL COMPETENCES IN PHILOSOPHICAL EDUCATION

Abstract: *Hegel's Lectures on the Philosophy of History ranked philosophy as a superior cultural form, which developed naturally within a rational social order culminating in the modern state. Philosophy was a product of the civilized Europe, whereas other cultures whose worldviews are increasingly interesting for the Western mind, were considered static and unable to overcome traditional wisdom. However, if we consider European philosophy just a particular form of thought, we are in a better position to approach other cultures' philosophical traditions in their own terms. In this context, developing intercultural competence may be a useful instrument in philosophical education.*

Keywords: *intercultural competence, aesthetics, Indian philosophy, rationality, Hegel.*

Adnotare: *În Prelegerile de filozofie a istoriei, Hegel considera filosofia o formă superioară a culturii, legată în mod necesar de dezvoltarea unei ordini sociale raționale întruchipată de statul modern. Filosofia apare, așadar, ca o creație a Europei civilizate, unde raționalitatea, inteligența teoretică și speculativă se pot dezvolta. Prin contrast, vechi civilizații ale căror viziuni despre lume trezesc din ce în ce mai mult interes filosofic astăzi îi apăreau drept staționare sub aspect politic, iar sub aspect cultural, incapabile de reflecție abstractă sistematică și de a depăși limitele unei înțelepciuni eclectică bazate pe tradiții. Dacă privim, însă, filosofia europeană ca pe o formă particulară de reflecție, putem aborda tradițiile filosofice ale altor culturi de pe poziții diferite, în care ceea ce regăsim diferit necesită înțeles în proprii termeni. În acest context, dezvoltarea de competențe interculturale poate fi un instrument util în educația filosofică.*

Cuvinte-cheie: *competențe interculturale, estetică, filosofie hindusă, raționalitate, Hegel.*

Introducere

Prelegerile de filozofie a istoriei conțin nu doar o excelentă introducere în sistemul filosofic al lui Hegel, reprezentând „cea mai puțin abstractă parte a gândirii” sale, cel mai ușor traseu spre „colții stîncoși ai Fenomenologiei” [3,p. 9], ci și o imagine a eurocentrismului filosofic din zorii modernității politice europene. Înainte de a descrie desfășurarea Spiritului pe scena istoriei universale, Hegel postulează:

„Singurul, unicul gând ce constituie aportul propriu al filozofiei este [...] că rațiunea stăpânește lumea și că deci și istoria universală are o desfășurare rațională.” [2, p.31]

Raționalitatea este criteriul care desparte istoria universală de dezvoltări ale popoarelor și cunoașterii incapabile să reflecte universalul prin artă, religie, știință, filosofie și stat. Existența unor vechi tradiții de gândire, din care au izvorât viziuni bogate și pline de imaginație despre lume, scrieri remarcabile prin expresivitatea, originalitatea și forța lor nu constituie o dovadă a nașterii filosofiei și în afara Europei. Învățăturile lui Confucius sau epele hinduse nu ar putea fi, deci, considerate opere filosofice, întrucât nu reflectă continuum-ul rațiune-libertate-divin în conștiință, cultură și instituții. Astfel, standardul stabilit de Hegel pentru gândirea care urmărește „conținutul, realitatea ideii divine” [2, p.61] reflectă ambițiile unei construcții speculative mărețe: filosofia trebuie să cuprindă conceptul de libertate, care este esența Spiritului, să-i cerceteze desfășurarea în timp și să construiască forma prin care existența umană să aibă o coerență internă ordonată rațional.

Pentru un cititor contemporan, cu o puțin exersată capacitate de abstractizare, dar care este educat să trateze cu suspiciune distincțiile de tipul major-minor, *Prelegerile* hegeliene pot fi și un exemplu de eurocentrism. Dacă „Popoarele sunt ceea ce sunt înfăptuirile lor” [2, p.102], se deschide un câmp al distincțiilor de valoare. Anglia este îndreptățită să se definească ca putere colonială, Orientul Mijlociu „reprezintă răsăritul tuturor principiilor religiei și ale statului” [2, p.132], pe care Europa le va dezvolta, iar Africa este, generic, „țara de aur închisă în sine însăși [...] aflată dincolo de lumina de zi a istoriei conștiente de sine, învăluită încă în negura întunecată.” [2, p.121]

Ideile lui Hegel despre istoria universală pot oferi un punct de plecare pentru a argumenta în favoarea dialogului intercultural care să dezvolte un interes profund pentru alte tradiții de gândire. Hegel însuși oferă, cred, un astfel de exemplu prin interesul și admirația sa față de cultura indiană, la care se referă și în alte opere. Eurocentrismul care îi poate fi atribuit este o constantă a epocii, de care, însă, el se depărtează întrucâtva prin cercetările amănunțite asupra artei, literaturii și filosofiei indiene. Observațiile sale din *Prelegerile de filozofie a istoriei*, de exemplu că „elementul eticului a fost eliminat din splendoarea vieții indiene și din împărățiile sale” [2, p.89] sau că hinduismul se îndreaptă spre „neantul conștiinței” [2, p.99] exprimă în primul rând consecvența față de un sistem filosofic ce are în centru raționalitatea și secundar o pledoarie pentru superioritatea filosofiei europene.

Totuși, *Prelegerile* ne pot încuraja să ne întrebăm dacă acest criteriu de care se leagă, la Hegel, definirea libertății, a statului și a istoriei, poate trece în plan secund, dându-ne astfel libertatea de a privi alte tradiții filosofice în proprii termeni.

Competențe și dialoguri interculturale

Interesul actual față de tradiții de gândire non-europene este în continuă creștere, iar o trecere în revistă a titlurilor câtorva publicații de specialitate care mizează pe astfel de dialoguri și sinteze interculturale ne arată nevoia de a integra concepte și poziții filosofice în cadre proprii gândirii europene. De exemplu, confucianismul poate fi interesant ca o alternativă la etica aristotelică a virtuții, dar și ca o resursă pentru etica mediului, în contextul unei tradiții pentru care armonia cu natura și coeziunea socială justifică într-un mod firesc dezvoltarea sustenabilă. Arta africană este un exemplu concludent că a gândi în categorii universale (raționalitate, originalitate) sărăcește înțelegerea patrimoniului în propriul său context – în acest caz, în culturi pentru care înțelepciunea, sacralitatea, comunicarea cu lumea spiritelor se imprimă și obiectelor. Nu în ultimul rând, budismul și hinduismul contestă dualitățile pe care se bazează etica și oferă viziuni mult mai

cuprinzătoare despre nivelurile conștiinței decât reprezentările în termeni de intelect-simțuri sau rațiune-emoții.

A învăța să gândim și să acționăm conștientizând propriile valori culturale și pe ale altora este unul dintre scopurile comunicării interculturale, care, ca domeniu academic, a generat mai recent o direcție de cercetare ce urmărește formarea competențelor interculturale. Nu este vorba doar de a învăța limbi străine și a asimila informații istorice, sociologice despre alte culturi, ci de a le folosi pentru a conștientiza perspectivele și stilurile de comunicare diferite și a acționa adecvat.

Noțiunea de competențe interculturale sugerează un cadru practic, organizațional, ceea ce este corect, dacă ne gândim la programe de formare din companii. Transmite, de asemenea, că o combinație potrivită de informații și abilități poate fi însușită pentru a combate discriminările sau stereotipurile, a comunica mai adecvat și a lucra împreună mai eficient. Într-o antologie dedicată temei și abordată din perspectiva studiilor culturale, noțiunea este definită astfel:

„gestionarea adecvată și eficientă a interacțiunii dintre indivizi care, într-un anumit grad, reprezintă orientări afective, cognitive și comportamentale față de lume, care sunt diferite sau divergente. [1, p 7]

În acest context, dezvoltarea competențelor interculturale presupune înțelegere, adaptare și dialog. Pentru fiecare dintre aceste componente pot fi fixate obiective și metode, dar, în mare, este vorba de capacități ca: a învăța despre valorile altora prin comparație cu ale noastre, a putea vedea o situație din mai multe perspective, a identifica stiluri de comunicare diferite, a anticipa discursuri și comportamente discriminatorii ș.a.

De exemplu, Gert Jan Hofstede se referă la „capacitatea de a participa la viața socială a oamenilor care trăiesc după alte reguli nescrise.” [1, p.85] Studiul său “The Moral Circle in Intercultural Competence” prezintă două perspective asupra încrederii, care se pot regăsi în diferite modele culturale. Pornind de la ideea că încrederea delimitează un cerc moral, al persoanelor din partea cărora putem aștepta acțiuni predictibile și favorabile, deci că este un element fundamental al interacțiunii sociale, Hofstede distinge între încredere pe bază de garanții (*enforceable trust*) și încredere intrinsecă. Prima este vizibilă în cadrul relațiilor contractuale, iar cea de a doua se leagă de nevoia de apartenență la un „cerc moral”. Prima are o utilitate precisă, dar, dacă garanțiile nu acoperă o anumită situație, cea de a doua intervine pentru a suplini lipsa de informație. Încrederea intrinsecă este cea care poate genera un sentiment de apartenență la o comunitate, inclusiv profesională și, fiind legată de o nevoie umană de bază, are un potențial mult mai mare de a influența comportamentele celorlalți. Din perspectiva dezvoltării de competențe interculturale, înțelegerea celor două noțiuni ne poate arăta, de exemplu, că în mai multe culturi corectitudinea procedurală este valorizată diferit și, mai important, că în unele culturi relațiile se stabilesc prin încrederea pe bază de garanții, dar că pe termen lung ele se mențin prin încrederea intrinsecă oriunde.

Un alt studiu din antologia mai sus amintită, “India: A Cross-Cultural Overview of Intercultural Competence”, de Ranjini Manian și Shobha Naidu pornește de la premisa că, întrucât unitatea este o valoare fundamentală a hinduismului, „<cooperarea> interculturală este scrisă în ADN-ul indienilor.” [1, p.233]. Ceea ce Hegel deplângea ca impediment în evoluția civilizației indiene spre libertate și raționalitate, respectiv sistemul castelor înțelese ca determinări naturale de nedepășit, poate fi reinterpretat și ca un atu cultural: indienii se nasc într-o societate inegalitară și diversă și au o mai mare capacitate de a accepta diferențele culturale, precum și interdependența

claselor sociale. O cultură în care se vorbesc aproximativ 300 de limbi și dialecte și în care suntenerate zeci de mii de zeițăți este adaptabilă și înțelege instinctiv conceptul de identități multiple. Stratificarea socială, un dezavantaj din perspectiva unei filosofii a libertății, este, în același timp, un context de familiarizare cu ierarhia și responsabilitatea; indienii sunt învățați să relaționeze negociind, nu urmând reguli, fapt care, interpretat pozitiv, îi face mai capabili de colaborare și în contexte multiculturale. Nu în ultimul rând, detașarea de ego, una dintre căile evoluției spirituale, fixează o atitudine de acceptare a vieții și a celorlalți:

„A-ți exprima dezacordul fără ca, prin asta, să te comporti dezagreabil, este o artă a vieții civilizate și baza modelului indian al competențelor interculturale.” [1, p. 246]

Competențe interculturale în educația filosofică

Cum ar putea fi formulate competențe interculturale care să îmbunătățească educația filosofică? În linii mari, cred că acestea ar trebui să urmărească pași ca: a contextualiza, a nu ierarhiza idei filosofice folosind criteriile de valoare universale, a identifica discursurile dominante, a compara, a căuta sinergii. Scopul nu este doar acela de a accepta legitimitatea discursurilor filosofice diverse, ci de a încuraja familiarizarea cu tradiții de gândire diferite, de a urmări ancorarea ideilor în contexte sociale și istorice altminteri ignorate și de a deveni mai receptivi și față de alte expresii ale acelor culturi.

În mediul academic, istoria ideilor filosofice este un exercițiu de contextualizare la nivel de bază, ținând cont de faptul că marile idei prezentate în succesiunea și, uneori, în conexiunile lor, nu pot fi dezvoltate pe larg. Ca metodă, studiile culturale interdisciplinare pot fi mai utile, mai ales dacă urmăresc să depășească dificultăți concrete. Un exemplu care combină în mod inspirat material comparativ și viziuni filosofice este volumul *Intercultural Aesthetics. A Worldview Perspective* [4] la care mă voi referi în continuare pentru a ilustra tipul de competențe interculturale ce pot fi extinse și în alte domenii ale educației filosofice.

Viziunea comună studiilor incluse în acest volum este aceea că judecățile și experiențele estetice din culturi non-europene nu pot fi studiate doar comparativ, ci necesită înțelegere în proprii termeni. Adesea, ele au la bază epistemologii, psihologii și spiritualități diferite, care au produs categorii conceptuale nereductibile la cele europene. Putem adăuga și observația că valorile, metodele și terminologia occidentale sau europene au fost susținute și de un context politic și cultural favorabil transiterii lor, de pildă avansul culturii scrise și răspândirii acesteia, dezvoltarea mediului academic, integrarea discursurilor culturale în cele de definire a identității naționale în condiții de asimetrie de putere determinate istoric ș.a.

Această viziune de ansamblu îndreptățește o examinare atentă a modului în care alte culturi abordează arta. Un exemplu ce merită sintetizat este oferit de studiul "The Origins of Landscape Painting: An Intercultural Perspective" de Heinz Paetzold [4.pg.55-68], care analizează condițiile de posibilitate ale unui discurs artistic autonom în cultura chineză cu mult înainte de Renașterea europeană. Pictura peisagistică, domeniul asupra căruia se oprește pentru a ilustra această diferență, se dezvoltă în Renașterea europeană și reflectă o importantă schimbare în sensibilitatea colectivă – natura bucură sufletul, omul Renașterii își dă voie să participe la această sărbătoare a culorilor și senzațiilor, care completează atmosfera picturii cu tematică religioasă. În cultura chineză aprecierea naturii prin artă este cu mult mai veche, reprezintă o preocupare a artiștilor, dar și a teoreticienilor și, foarte important, poate fi o formă de meditație. Prin comparație, recunoașterea valorii naturii în arta europeană corespunde eliberării de viziunea totalizantă

medievală a datoriei creștine, individualizării artistului în raport cu artizanul și, în special în pictura flamandă, unei autonomii morale câștigate prin Reforma protestantă. Până la un punct, o tratare comparativă, istorică, a celor două culturi conduce la aceleași concluzii cu abordarea interculturală. Există, însă, și merite proprii acestora din urmă. Abordarea picturii peisagistice chineze asumând că nu ar spune mult unui privitor european îi permite cercetătorului să pornească „din casa ei” și să înțeleagă că această artă izvorăște din caligrafie, aspirând, totodată, la ritmicitate, în vreme ce modelul renascentist european adoptă ideea transunerii în obiect a imaginii din mintea artistului.

Un alt exemplu descris în studiul "The Rasa Theory: A Challenge for Intercultural Aesthetics" de Rosa Fernández Gómez [4, pg.105-118] demonstrează avantajele metodei interculturale de cercetare, luând ca obiect de analiză *rasa*, un concept care desemnează plăcerea estetică. Din nou, este nevoie ca analiza să depășească stadiul observațiilor sociologice și obișnuința de a traduce viziunea hindusă în categorii occidentale, influențate mai ales de limbajul filosofiei kantiene, pentru a putea scoate la lumină fundamentele metafizice și epistemologice ale acestei teorii. Accentul este pus, prin urmare, pe elementele distinctive și expresiile culturale particulare (de exemplu, faptul că ritualurile și teatrul, nu artele vizuale, reprezintă modelele cele mai familiare pentru teoretizarea esteticului în hinduism) pentru a coborî în nucleul filosofic care explică în mod profund conceptul de *rasa*. Originalitatea și însemnătatea contribuției acestei viziuni la înțelegerea experienței estetice sunt astfel puse în valoare. Pentru hinduism, distincția intelectual-senzorial nu este centrală, fiind înlocuită cu o viziune mai bogată despre stări ale conștiinței. Pe acest fundament se construiește o teorie despre emoțiile sau stările permanente, care există în latență și pot fi actualizate prin artă; în final, experiența estetică profundă se apropie de experiența mistică.

Concluzii

Cele două exemple ne pot indica o metodă care merită extinsă și în alte domenii ale filosofiei. Dincolo de particularitățile fiecărei ramuri ale gândirii filosofice, avantajul formării competențelor interculturale constă în: (i) asumarea unei poziții de egalitate între culturi, ceea ce va permite interpretarea fiecăreia în proprii termeni; (ii) identificarea elementelor distinctive, care nu pot fi reduse la cadre teoretice aflate la îndemâna cercetătorului; (iii) scoaterea la lumină a fundamentelor filosofice sau culturale care fac posibilă dezvoltarea diverselor viziuni despre lume; (iv) identificarea influențelor dintre culturi; (v) integrarea acestei cunoașteri în abordarea academică a diverselor tradiții filosofice.

Resurse bibliografice:

1. Deardorff, D. K. (Editor). *The SAGE Handbook of Intercultural Competence*, SAGE Publications, Thousand Oaks, California, 2009.
2. Hegel, G. W. F. *Prelegeri de filozofie a istoriei*. Traducere din limba germană de Petru Drăghici și Radu Stoichiță, Pitești: Paralela 45, 2006.
3. Singer, P. *Hegel*. Traducere din limba engleză de Cătălin Avramescu, București: Humanitas, 1996.
4. Van den Braembussche, A., Kimmerle, H., Note, N/ (Editori). *Intercultural Aesthetics: A Worldview Perspective*, Springer, 2009.